

Johanna Bockman

A NEOLIBERALIZMUS POLITIKAI PROJEKTJEI

Eredeti tanulmány: Bockman, Johanna (2012): The political projects of neoliberalism. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 3.: 310–317.

Köszönethyilvánítás: Köszönettel tartozom Bell Clementnek, Nancy Hanrahannak, Galey Modannak, Derek Musgrove-nak, Katie Wellsnek, Brett Williamsnek és Andrew Zimmermannak a hozzászólásomhoz fűzött tanulságos észrevételeikért. Köszönettel tartozom Bell Clementnek, Nancy Hanrahannak, Galey Modannak, Derek Musgrove-nak, Katie Wellsnek, Brett Williamsnek és Andrew Zimmermannak a hozzászólásomhoz fűzött tanulságos észrevételeikért.

Cikkem a Social Anthropology hasábjain a neoliberalizmus állam-megközelítéséről folyó vitába kapcsolódik be. Wacquant és a vita többi résztvevője érvelésére adott válaszómban arra fókuszálok, hogy miért tekinthető a neoliberalizmus politikai projektnek, illetve hogy hogyan foglalhat magába számos politikai projektet. Elemzésemben az állam átalakítására, a neoliberalizmus politikai állásfoglalásaira és a „politikai” újjáalkotására helyezem a hangsúlyt. Ezek után egy specifikus, korábban nem érintett politikai projektet mutatok be, azt tárgyalva, hogy hogyan jelenhetnek meg a radikális szocialista mozgalmak a neoliberalizmus egyik alakító erejeként, vagyis hogyan járulhatnak hozzá ezek a mozgalmak ahhoz, hogy az elitek új lehetőségekhez jussanak a felhalmozás kisémmizésre épülő formáinak megvalósításában – éppen a radikális szocialista mozgalmak bomlasztásával.

BEVEZETÉS

Loïc Wacquant (2012) kiemelte annak szükségességét, hogy lépjünk túl a neoliberalizmus számos megközelítésében jelenlévő állam versus piac dichotómián. Wacquant komolyan veszi azt a felfogást, hogy a piacok nem intézménymentes cselekvési mezők, hanem politikai konstrukciók, és önmagukban egy politikai projektet képeznek. Wacquant és a vita többi résztvevőjének cikkeire írt válaszómban eme gondolatot fejtem ki, azaz a neoliberalizmust mint politikai projektet értelmezem, megvizsgálva először, hogy mit értünk „politikai” alatt ebben a vitában, és amellet érvelve, hogy a neoliberalizmus számos politikai projektet foglal magában. Ezután rátérek egy eddig nem említett sajátos politikai projekt ismertetésére. Itt arra összpontosítok, hogy a radikális szocialista mozgalmak által kialakított expanzív politikák és közjavak hogyan tették önkéntelenül lehetővé, hogy az elitek a kisémmizés általi felhalmozás új formáit gyakorolják, illetve fragmentálják és megszelídítsék ezeket a mozgalmakat. Ez alapján azt állítom, hogy a radikális szocialista mozgalmak voltaképpen a neoliberalizmus alakítói.

MIT ÉRTÜNK „POLITIKAI” ALATT?

A vita jelen állása szerint a résztvevők egyetértenek Wacquanttal abban, hogy az állam nem tűnik el, ellenben a neoliberalizmus egy olyan politikai projekt, amelynek célja az állam újratervezése. A közpolitikai opciók konvencionális „állam versus piac” felfogása nem igazán segít hozzá a neoliberalizmus megértéséhez. Ugyanakkor Wacquanttal ellentétben a vita többi résztvevője úgy gondolja, hogy a neoliberais közpolitikai intézkedések nem

fejtenek ki egységes, homogén hatást, különösen nem az újjászervezett államokban. Wacquant középútja a marxista strukturalista és a foucault-i megközelítés között egyesíti az állam, a piac és az állampolgári jogok vizsgálatát, és emellett érvel, hogy a neoliberalizmus önmaga egy, az állam újratervezésére irányuló politikai projekt.¹ Azáltal, hogy marginalizálták a szegény városi feketéket a helyi és országos politikai színtereken, a politikusok és egyéb állami tisztviselők számára lehetővé vált, hogy aktívan támogassák a szegregációt, felszámolják a szociális programokat a gettóknban és kriminalizálják a szegényeket, miközben dédelgetik a gazdagokat (Wacquant 2008: 224; Wacquant 2012). A szegények államilag szervezett büntetése a neoliberalizmus lényegi eleme. Az államok „történetiségének” tanulmányozására buzdítva Hilgers (2012) rámutat, hogy az afrikai államok működése nagyon eltér attól, amit Wacquant az általa vizsgált államok esetében leír. Collier a neoliberalizmust eszmék és gyakorlatok heterogén, gyakran ellentmondásos halmazaként értelmezi (2012). A neoliberális elgondolások nyomán kialakuló államok heterogenitását vizsgálja, és azt, ahogy az előbbieket felülvizsgálják és újratervezik a szociális államot (ti. a jóléti államot, a szovjet típusú államot és a fejlődő országok államait) (Collier 2011). Peck és Theodore azt állítják, hogy a neoliberalizmus „helyhez kötött megnyilvánulási formákkal” rendelkezik, és ezek együtt egy „változatos tájképet” alkotnak (2012: 183, 180). A kormányzás kritikai irodalmára (*governance literature*) támaszkodva Peck és Theodore kiterjesztik az állam fogalmát, és beleveszik a köz- és magán-együttműködések (PPP), a vállalatokat, NGO-kat és egyéb olyan nem állami szereplőket, amelyek részt vesznek a kormányzás folyamatában. Ez alapján úgy kell felfognunk a neoliberális kormányzást, mint amely az állam új formáin keresztül érvényesül.

Azonban a vita résztvevői számára a „politikai” másféle módon is értelmezhető: úgy, mint azok politikai állásfoglalásai – különösen a jobb- és baloldalon –, akik a neoliberális eszmék megalkotói és a neoliberális intézkedések végrehajtói. Wacquant (2012) szerint az új kentaurállam bürokratikus tere „jobbra” billen. Számos szerző mutatott rá a transznacionális jobboldalnak a neoliberalizmusban betöltött szerepére (Cockett 1995; Dezalay és Garth 2002; Hartwell 1995; Horton 1981; Klein 2007). Wacquant azonban felismeri, csakúgy, mint Harvey (2005), Mudge (2008) és Stahl (2008), hogy a Demokrata Párt tagjai és a szociáldemokraták is közreműködhetnek a neoliberalizmus formálásában. Collier kifejezetten utal a transznacionális baloldal neoliberális szerepére, és felszólít, hogy ne csak a „jobboldali politika szokásos bírálatát szajkózzuk”, hanem, és ez lényegesebb, „gondoljuk újra a baloldal politikáját” (2012: 195). Továbbá figyelmeztet, hogy ne siessük el annak eldöntését, hogy „tudjuk, kik a rosszfűű (a neoliberálisok); tudjuk kik a jófűű (azok, akik a neoliberális reformoktól szenvednek, vagy ellenállnak azoknak); és tudjuk, hogy mik

1 Wacquant leírása a marxista strukturalista és a foucault-i megközelítésekről problémás, mivel mindkét csoport elutasítja a „piac versus állam” dichotómiákat (Brenner et al. 2010; Collier 2011).

a helyes politikai követelések (több jóléti intézkedés, több szolidaritás, több egyenlősítés, több igazságosság)” (2011: 250). Való igaz, hogy a neoliberaisnak vélt politikusoknak olykor lehetnek meglepő politikai állásfoglalásaik – jó példa erre az igazságosságot és a redistribúciót támogató James M. Buchanan (Collier 2011, 2012) vagy Milton Friedman, aki pártfogásába vette az államot (Peck 2010). Azonban, miközben a szakértők felismerték a jobboldal projektjeinek összetettségét és gyakori ellentmondásait, még nem szembesültek a baloldal hasonlóképpen sokrétű és ellentmondásos projektjeivel, amelyeket hagyományosan néhány államközpontú program támogatásaként értelmeznek: ilyenek a keynesi gondolatokhoz való visszatérés, a széles körű állami beavatkozás, vagy a múltban a szovjet államszocializmus. Az „állam versus piac” dichotómiára való összpontosítás elhomályosította a jobb- és a baloldal sokrétű projektjeit.

A neoliberális politikai projekt az állam újratervezése vagy a neoliberalizmus híveinek politikai hovatartozása mellett a politika tereinek átalakításaként is értelmezhető. Wacquant megerősítette, hogy „*a politikai elsődlegessége* egyenlő a kollektív döntések megfogalmazásának és megvalósításának képességével az indítékok és a következmények teljes tudatában” (2008: 287, kiemelés az eredetiben). Míg úgy tűnik, hogy leírásában a neoliberalizmus, Collier szavaival élve, „egy misztikus méreteket öltő és mágiikus erővel rendelkező hatalmas Leviatán” (2012: 192–193), Wacquant legalábbis elismeri, hogy „az állam» nem monolit”, hanem egy bürokratikus tér, „erők és küzdelmek tere” (2012: 73). Szerinte a neoliberalizmus több csoportot is kiszorít az állam politikai teréből, köztük a szegénységgel küszködő afroamerikaiakat. A politikai tereit azonban nemcsak az államon belül, hanem azon kívül is keresnünk kell. Wacquant, csakúgy, mint Harvey, magát a várost is az állampolgári jogok küzdőtereként fogja fel, amelyet az állami szereplők szegregáltak és gettósítottak. Hilgers, Peck és Theodore a neoliberalizmussal szembeni ellenállás színtereire hívják fel a figyelmet, mint a tiltakozó mozgalmak és a munkásosztály továbbélő kultúrája. A munkásosztály politikai terei, így például a munkástanácsok vagy a gazdasági demokrácia egyéb formái, politikai és gazdasági közjavakként működtek, amelyeket a neoliberális korszakban gyakran vállalati, vagyis gazdasági terekként privatizáltak. A politikai projektek tehát irányulhatnak az állam politikai tereinek megváltoztatására vagy a nem állami terek politikai terekké való átalakítására.

A jelen vita összefüggésében a neoliberalizmus „politikai” projektje alatt a következőket értjük: az állam átszabását, a neoliberalizmus alakítóinak politikai állásfoglalásait, valamint a „politikai” átrendeződését és potenciális áthelyeződését. A „politikai” ezen és más, ezúttal nem említett értelmezéseinek felismerése révén fel tudjuk térképezni azokat az összetett politikai projekteket, amelyeket a neoliberalizmus magában foglal. Alul egy ilyen politikai projekt leírása következik.

A „POLITIKAI” ÉS A KÖZJAVAK KIBŐVÍTÉSÉT CÉLZÓ POLITIKAI PROJEKTEK

Úgy vélem, hogy a neoliberalizmus a kismizmizés általi felhalmozás egy új formája, amelyet paradox módon világszerte a radikális szocialista mozgalmak tettek lehetővé és alakítottak. Ezek a mozgalmak nem voltak neoliberaisak, a politikai és gazdasági elitek azonban kooptálásuk és eltorzításuk révén hívták életre a neoliberalizmust. Collier (2011) azt elemzi, hogy a szakértők hogyan vizsgálják és alakítják át a szociális államot, miközben a neoliberalizmus az utóbbi számos elemét megőrzi. Érvelésemben egy lépéssel továbbmegyek, az államon és a szakértőkön túl, a kiterjedt transznacionális társadalmi mozgalmakig.

Jóllehet egyetérték David Harvey-val, hogy a neoliberalizmus a kismizmizés általi felhalmozás új formája (Harvey 2005), azt gondolom, hogy a kapitalisták – Harvey szerint a neoliberalizmus politikai projektjének kezdeményezői – és a jobboldali ideológusok, mint Friedrich von Hayek és Milton Friedman – Harvey-nál az utópikus projekt tervezői – valójában csak reaktív szereplők, akik a radikális szocialista mozgalmak által teremtett új lehetőségekre reagálnak. Ezért Boltanskit és Chiapellót (2005), valamint Fraser (2009) követem, akik szerint a neoliberalizmus az elitek által a kapitalizmus *megújulásának forrásaként* felhasznált kapitalizmuskritika terméke.² Ezenkívül azt állítom, hogy az elitek nemcsak a kapitalizmuskritikát, hanem a szocialista mozgalmak által kialakított szocializmuskritikát és az új közjavakat is beépítették, majd pedig újra összezártak. Fraser szerint a feminizmus második hulláma egy módszeresen kidolgozott, a radikális társadalmi változást célzó programba és elemzési keretbe foglalta a társadalmi, kulturális és gazdasági igazságosságra irányuló követeléseket. Ugyanígy, a feketék jogaiért küzdő mozgalom is egy szisztematikus elemzés és program keretében próbálta meg ugyanezeket megvalósítani a nagyvárosokban, így például 1970-ben Washingtonban. Radikális szárnyuk gazdasági programokat kezdeményezett a feketék helyzetének javítására, amelyek új közjavakat és tulajdonformákat teremtettek. A tulajdonjog (lakásszövetkezetek, földalapok), a tőke (mikrofinanszírozás, hitelszövetkezetek) és a foglalkoztatás (munkaszövetkezetek) innovatív formáit alakították ki, amelyek kompatibilisek voltak a köztulajdon és az állami szabályozások meglévő kereteivel, ahol az utóbbiak egyúttal a politika új tereiként működtek. Ezenfelül a politikai képviselés és a kulturális elismerés új stratégiáit fejlesztették ki, ezzel is segítve a közjavak gyarapodását és a gazdasági programok fenntartását. Ezek a radikális társadalmi változást

2 Fraser felteszi a kérdést, „vajon a Luc Boltanski és Eve Chiapello vázolta »kapitalizmus új szellemé« a feminizmus második hulláma nem látta-e el akaratlanul egy alapvető hozzávalóval” (2009: 98).

célzó programok egyszerre voltak a társadalmi befogadásra irányuló követelések és intézkedések.

Azok a szakértők, akik a keynesi időszakot dicsőítik a neoliberalizmus kegyetlenségével szemben, figyelmen kívül hagyják a szegények paternalista fegyelmezését, a piacossítást, a dzsentrifkációt és a városi megújulást, amelyek mindkét időszakra jellemzőek. Wacquant azt állítja, hogy a neoliberalizmus nem más, mint „váltás a jogilag garantált védelmező jólétről (*protective welfare*) a javító szándékú *workfare*-re, ahol a szociális ellátást a rugalmas foglalkoztatáshoz való alkalmazkodáshoz és sajátos viselkedési követelmények elsajátításához kötik” (2012: 72). Az Egyesült Államokban a Jim Crow-törvények, vagy a dél-afrikai apartheidrendszer idején a jóléti állam kirekesztő és büntető jellegű volt, miközben korlátozta a politikai és a gazdasági részvételt és magára hagyta a lakosság teljes csoportjait.³ Ahogy Foucault kifejtette, minden állam biopolitikai: miközben a társadalom egyes rétegeiről gondoskodik, másokat magára hagy. A neoliberalizmus folytatja a kirekesztés és a cserbenhagyás gyakorlatát, de ezeket további, korábban előnyben részesített csoportokra is kiterjeszti.

A radikális társadalmi mozgalmak azért jöttek létre, hogy követeljék a befogadást, és hogy új érdekérvényesítő intézményeket alakítsanak ki, de az általuk használt fogalmak gyakran félrevezetően összezsengenek a neoliberalizmus jelszavaival: ilyenek az államellenes kommunizmus, piaci szocializmus, önállóság, önszegélyezés, decentralizáció, részvételi demokrácia és kulturális elismerés. Az egyik leghíresebb példa Jugoszlávia esete: amikor kizárták a szovjet blokkból, az ország vezetése elvetette a szovjet államszocializmust és az etatizmust. A jugoszláv vezetők egy önigazgató munkásszocializmust kívántak létrehozni, amelynek fő – és természetesen megvalósulatlanul maradt – célja az *állam nélküli* kommunizmus volt, amelyet a termelőeszközök állami ellenőrzésének felszámolásával, az állami funkciók decentralizációjával, a munkások által birtokolt és irányított vállalatok alapításával és a szabad piac kialakításával vélték elérhetőnek (Bockman 2011). A jugoszláv kormány együttműködött az El Nem Kötelezettek Mozgalmával, amely az önállóságot és a kollektív önszegélyezést tűzte ki célul. Ennek érdekében az adott államnak függetlenítenie kellett magát a kapitalista és a szovjet világrendszerektől, önállótóvá kellett válnia az alapvető szükségletek terén, növelnie kellett a kereskedelmet és a politikai együttműködést a fejlődő országokkal (ezáltal építve a kollektív önszegélyezést), a globális gazdasági

3 Amint az a jóléti államot elemző irodalomból ismert, a neoliberális paternalizmus a korábbi jóléti paternalizmus folytatásának tekinthető, amely a rasszizmus és a szexizmus eszközeivel fegyelmezte a szegényeket. Vagyis rációlvá azokra az érvelésekre, amelyek éles fordulatot tételveznek fel a keynesianizmus és a neoliberalizmus között, az állami paternalizmus és a szegények fegyelmezése mindkét korszakban megfigyelhető (Soss et al. 2011).

szabályok megváltoztatásához be kellett vezetnie az Új Nemzetközi Gazdasági Rend irányelveit, valamint a hazai osztálystruktúra átalakításával, a termelés decentralizációjával és a részvétel kiterjesztésével kellett megalapoznia lokális önállóságát (Biersteker 1980: 236). Az 1967-es Arushai Nyilatkozat a szövetkezetek létrehozása és az államosítás mellett foglalt állást: „Elengedhetetlen, hogy a nemzeti termelés és csere valamennyi jelentős eszközt a parasztság birtokolja és irányítsa, kormányzatuk szervei és szövetkezeitei révén” (Biersteker 1980: 238). Így tehát az El Nem Kötelezettek Mozgalma, a jugoszláv öngazgató munkásszocializmus, a *Black Power* és a feminizmus globális mozgalmi, és számos egyéb radikális társadalmi változásra törekvő mozgalom a gazdasági tulajdonjog, a decentralizáció, a közvetlen részvétel és a kulturális elismerés új formáinak megvalósítására törekedett. Részleges sikereik nyomán új politikai terek és közjavak jöttek létre.

Mint már máshol is említettem (Bockman 2011), az 1980-as években a kelet-európaiak nem-állami szocializmusokat akartak létrehozni. Abban a reményben, hogy ezáltal kialakul a vállalati autonómia és a munkáshatalom, és az állam felszívódik, a kelet-európai kormányok a dolgozók rendelkezésére bocsátották az állami vállalatokat. Az 1980-as évek végére munkás-öngazgató alakult ki Magyarországon, Lengyelországban és Jugoszláviában, jóllehet nem minden vállalatnál (Milanovic 1992). Orenstein szerint Lengyelországban „1988-ban és 1989-ben a munkástanácsok új erőre kaptak. (...) Az 1989-es kerekasztaltárgyalások a Szolidaritás és a kommunista rezsim között megerősítették a munkások öngazgatói jogát” (2001: 27). Paczynska szerint ez „megszilárdította a munkásokban azt az elképzelést, hogy a gyár a dolgozóké. Ezért a munkások azt feltételezték, hogy a privatizáció során a tulajdonjogok formálisan közvetlenül rájuk szállnak, vagy legalábbis döntő szavuk lesz az átalakítások megtervezésében és végrehajtásában” (2009: 135). 1987–88-ban a szovjet reformok további jogokat biztosítottak a munkakollektíváknak, ösztönözték a szövetkezeteket, és lehetővé tették számukra állóeszközök bérvételét (Logue et al. 1995). 1991 augusztusára több mint 111 000 szövetkezet működött a Szovjetunióban (Nelson és Kuzes 1994: 29). Kelet-Európában a közzgazdászok az állami vállalatok bérvételét, illetve a nem állami szereplők tulajdonszerzési jogának jóváhagyását sürgették. E szakértők szemében ezek a reformok a piaci verseny, a vállalati önállóság és egy új típusú szocializmus kialakulásának alapfeltételeit voltak hivatottak megteremteni.

Manapság könnyű lenne neolibéralisként jellemezni az állam, a szovjet államszocializmus és a keynesianizmus eme kritikáit, valamint az önállóság, az önszegélyezés, a decentralizáció, a társadalmi befogadás, a demokrácia és a piaci verseny akkori követeléseit. Azonban emlékeznünk kell, hogy a radikális aktivisták ezeket a követeléseket és az ezek jegyében létrehozott intézményeket úgy fogták fel, mint amelyek a különböző típusú szocializmusok átfogó, rendszerszintű átalakításának elemei. A neolibéralizmus különbözik a keynesianizmustól és az államszocializmustól, mert eme radikális társadalmi mozgalmak

alakját ölti magára a szovjet állami irányítású szocializmussal és a nyugati államilag szervezett kapitalizmussal szemben (Bockman 2007).

Az elitek leválasztották e mozgalmaknak az újraelosztásra, az elismerésre és a képviselőre vonatkozó követeléseit, és szelektíven, korlátozott és torz módon tették magukévá programjaik elemeit, hogy legitimálják a neoliberális kapitalizmust (Fraser 2009: 100). A Jim Crow-törvények ellen folytatott küzdelemben az 1960-as és 70-es évek társadalmi mozgalmi alapvetően és tartósan változtatták meg az életet az olyan nagyvárosokban, mint Washington: így például kiharcolták az afroamerikaiak polgári egyenjogúságát, új politikai tereket hoztak létre a közvetlen részvétel előmozdítására, és – főként a szövetkezetek révén – sikerült megalapozniuk egy újfajta gazdasági erőit. Az elitek azonban megakasztották a társadalmi befogadás irányában tett előrelépéseket, és hasznot húzva az érdekvényesítés és a közjavak új formáiból, valamint elszakítva a politikai képviselőt és a kulturális elismerés vívmányait a gazdasági újításoktól, saját hatalmukat erősítették.⁴ Ennek eredményeként a szegények cserbenhagyásának és büntetésének lehetünk szemtanúi, amit Wacquant (2009) oly világosan dokumentál. A neoliberalizmus megértésének kulcsa tehát a követelések és a közjavak egymásról való leválasztása és kisajátítása. A neoliberalizmus nem is annyira a piacok térhódítására épül, hanem inkább a kismimizés általi felhalmozásra, amelyet az elnyomottak radikális gazdasági, politikai és kulturális önmegerősítése tett lehetővé. A közjavak a privatizáció után értékesíthetővé váltak a piacokon. A kismimizés általi felhalmozás új hulláma az állami irányítású kapitalizmus és az államilag szervezett szocializmus radikális, szélsőbaloldali kritikái nyomán, az 1960-as évektől kapott lendületre. Nem azért, mert az említett kritikák eleve neoliberálisak lettek volna, hanem mert ezek és a hozzájuk kapcsolódó mozgalmak alapjaiban változtatták meg a világot. Szétbomlasztott és kisajátított formában ezek a politikai projektek alakították a neoliberalizmus természetét.

4 Povinelli szerint „azzal, hogy áthelyezte a válság frontvonalát, és végleges, ugyanakkor nyíltan nem definiált korlátok közé szorította a kulturális különbségeket meghatározó jogi és szociális erőket, a késő liberális kulturális elismerés magába olvasztotta és megfegyelmelte azt a kihívást, amelyet az antikolonialista és új társadalmi mozgalmak intéztek a liberális kormányzatokkal szemben (2011: 26). Samara (2011) és Hohle (2012) rámutatnak, hogy a keynesi korszak rasszista intézményei a neoliberalizmus alatt is fennmaradtak. A közjavakat illetően Hardt és Negri megközelítését követem, akik szerint a kapitalizmus eme közjavakon élösködik. Azt állítják, hogy „a sokaság társadalmi világunk valódi termelő ereje, míg a Birodalom pusztán a zsákmányolás gépezete, amely a sokaság életerején élösködik” ([2000] 2001: 62). Hasonlóképpen, Peck és Theodore is élösködőként fogják fel a neoliberalizmust: „Lévén egy befejezetlen történeti folyamat, amely térben egyenlőtlenül fejlődik, a neoliberalizmusnak mindig egy saját másikkal kell együttléteznie; akár szükségszerű is lehet, hogy más társadalmi és állami képződményeken élösködik” (2012: 183).

KONKLÚZIÓ

Ezek az államellenes projektek egyidejűleg léteztek más baloldali és jobboldali projektek mellett. Például a szocializmus alatt egyes kelet-európai közgazdászok végig a központi tervezést támogatták, és ezt tekintették a szocializmus valódi modelljének. Mások, a reformok hívei, mély gyanakvást tápláltak a „néppel” szemben, elvetették a részvételi demokráciát és a munkások kollektív tulajdonjogát, és ezek helyett az erősen korlátozott képviseleti demokrácia és a sokterápia mellett érveltek.⁵ Leginkább azok számára volt könnyű az átalakulás, akik már nem, vagy sohasem tartották fontosnak a munkások részvételét, mivel az átmenet végrehajtásához is erőskezü tervezőkre volt szükség, akiknek nem igazán jelentettek gondot a tekintélyelvű átmeneti stratégiák. Ezeket a politikai projekteket azután integrálni lehetett a kapitalizmus politikai és ideológiai projektjeibe (lásd Harvey 2005). Ezzel egy időben a nacionalista és nyíltan rasszista mozgalmak meglepően sokféle politikai irányban fejlődtek tovább (Kalb és Halmay 2011). Ahogy Stuart Hall is rámutatott Anglia esetében, ebben az ellentmondásos kakofóniában a think tank-ek és alapítványok „egybeszöttek” a diskurzusok sokféleségét, hogy létrehozzák a thatcherizmust mint egységes ‘diszkurzív formációt’ vagy ‘igazságszisztemet’ (1988: 53). Mindeközben ez az egység megőrizte belső ellentmondásait. Hall elvetette azt a felfogást, miszerint ezek az egyének a hamis tudat áldozatai voltak, és ehelyett úgy vélte, hogy az ideológia az egyének voltaképpen szubjektivitását is átformálta, és az 1970-es évek tényleges válságát vette célba Nagy-Britanniában. Ebből kiindulva a torz formában beolvasztott sokrétű politikai projekteket a neoliberalizmus összefüggésrendszerén belül kell vizsgálnunk.

Vajon újra lehet-e élesíteni a feminizmus, a Black Power és mások egységes társadalmi mozgalmait? Wacquant (2008) szerint tovább kell lépünk a jóléti állam visszaállítására irányuló törekvéseken, és az állampolgári alapjövedelem bevezetésére kell összpontosítanunk. Továbbá arra biztat, hogy állítsuk helyre a politikai primátusát, és vegyük komolyan a politikai és bürokratikus színtereken vívott küzdelmeket. Wacquant-t követve, aki egybeköti a politikai és a gazdasági megoldásokat, az államon kívül kellene olyan tereket és projekteket keresnünk, amelyek összekapcsolják a gazdasági, a politikai és a kulturális önmegerősítés formáit. Végül, Povinelli azt javasolja, hogy a magukra hagyott és alternatív társadalmi közegeket vegyük alapul, vagyis azt „a szabadságot, amely a cserbenhagyás világában a radikális másként-lét előre nem meghatározható pályája... A szertelenség feltételei mindig párhuzamosan állnak fenn a kimerülés és a kitartás

5 Ahogy Gil Eyal és én állítjuk, a közgazdászok és más értelmiségiek, az 1989-es átmenet pillanatában mély gyanakvással viszonyultak a »néphez«, amelyet nem tartottak kellően felelősségteljesnek vagy polgárinak. Vagyis kevésbé a nyugati tanácsadók arroganciája, mint inkább ez a mély gyanakvás magyarázza az általuk javasolt rendszerváltó stratégia, ti. a sokterápia sajátos vonásait” (2002: 341).

feltételeivel, ami kérdéssé teszi a tőke és más biopolitikai projektek sikerét az anyagi valóság meghódításában” (2011: 130). Talán továbbléphetnének a neoliberalizmus antropológiájától a „másként-lét antropológiája” felé, amely olyan igeidőkben és időkbén mozog, „amelyeket senki sem hajlandó felismerni” (ibid. 10, 130).

Fordította: Szálkai Kinga
Az eredetivel egybevettette: Németh Ádám

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Biersteker, Thomas J. (1980): Self-reliance in theory and practice in Tanzanian trade relations. In: *International Organization*, Vol. 34., No. 2.: 229–264.
- Bockman, Johanna (2007): The origins of neoliberalism between Soviet socialism and Western capitalism: “A galaxy without borders.”. In: *Theory and Society*, Vol. 36., No. 4.: 343–371.
- Bockman, Johanna (2011): *Markets in the name of socialism: the left-wing origins of neoliberalism*. Stanford University Press.
- Bockman, Johanna – Eyal, Gil (2002): Eastern Europe as a laboratory for economic knowledge: the transnational roots of neoliberalism. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 108.: 310–352.
- Boltanski, Luc – Chiapello, Eve (2005): *The new spirit of capitalism*. Verso.
- Brenner, Neil – Peck, Jamie – Theodore, Nik (2010): Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways. In: *Global Networks*, Vol. 10., No. 2.: 182–222.
- Cockett, Richard (1995): *Thinking the unthinkable: think-tanks and the economic counter-revolution, 1931–1983*. Harper Collins.
- Collier, Stephen J. (2011): *Post-Soviet social: neoliberalism, social modernity, biopolitics*. Princeton University Press.
- Collier, Stephen J. (2012): Neoliberalism as big Leviathan, or ...?: A response to Wacquant and Hilgers. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 2.: 186–195.
- Dezalay, Yves – Garth, Bryant G. (2002): *The internationalization of palace wars: lawyers, economists, and the contest to transform Latin American states*. University of Chicago Press.
- Fraser, Nancy (2009): Feminism, capitalism, and the cunning of history. In: *New Left Review* Vol. 56. (March–April): 97–117.

- Hall, Stuart (1988): The toad in the garden: Thatcherism among the theorists. In: *Marxism and the interpretation of culture*. Szerk.: Nelson, Cary – Grossberg, Lawrence. University of Illinois Press.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio (2001): *Empire*. Harvard University Press.
- Hartwell, Ronald Max (1995): *A history of the Mont Pelerin Society*. Liberty Fund.
- Harvey, David (2005): *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hilgers, Mathieu (2012): The historicity of the neoliberal state. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 1.: 80–94.
- Hohle, Randolph (2012): The color of neoliberalism: the “modern Southern businessman” and postwar Alabama’s challenge to racial desegregation. In: *Sociological Forum*, Vol. 27., No. 1.: 142–162.
- Horton, John (1981): The rise of the right: a global view. In: *Crime and Social Justice*, Vol. 15.: 7–17.
- Kalb, Don – Halmaj Gábor (szerk.) (2011): *Headlines of nation, subtexts of class: working-class populism and the return of the repressed in neoliberal Europe*. Berghahn Books.
- Klein, Naomi (2007): *The shock doctrine: the rise of disaster capitalism*. Metropolitan Books.
- Logue, John – Plekhanov, Sergey – Simmons, John (szerk.) (1995): *Transforming Russian enterprises: from state control to employee ownership*. Greenwood Press.
- Milanovic, Branko (1992): Privatization options and procedures. In: *The transition from socialism in Eastern Europe: domestic restructuring and foreign trade*. Szerk.: Hillman, Arye L. – Milanovic, Branko. The World Bank.
- Mudge, Stephanie (2008): What is neo-liberalism? In: *Socio-Economic Review*, Vol. 6.: 703–731.
- Nelson, Lynn D. – Kuzes, Irina Y. (1994): *Property to the people: the struggle for radical economic reform in Russia*. M. E. Sharpe.
- Orenstein, Mitchell A. (2001): *Out of the red: building capitalism and democracy in postcommunist Europe*. The University of Michigan Press.
- Paczynska, Agnieszka (2009): *State, labor, and the transition to a market economy: Egypt, Poland, Mexico, and the Czech Republic*. Pennsylvania State University Press.
- Peck, Jamie (2010): *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press.
- Peck, Jamie – Theodore, Nik (2012): Reanimating neoliberalism: process geographies of neoliberalism. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 2.: 177–185.
- Povinelli, Elizabeth A. (2011): *Economies of abandonment: social belonging and endurance in late liberalism*. Duke University Press.
- Samara, Tony R. (2011): *Cape Town after apartheid: crime and governance in the divided city*. University of Minnesota Press.
- Soss, Joe – Fording, Richard – Schram, Sanford (2011): *Disciplining the poor: neoliberal paternalism and the persistent power of race*. The University of Chicago Press.

- Stahl, Jason (2008): *Selling conservatism: think tanks, conservative ideology, and the undermining of liberalism, 1945–present*. PhD dissertation, University of Minnesota.
- Wacquant, Loïc (2008): *Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality*. Polity Press.
- Wacquant, Loïc (2009): *Punishing the poor: the neoliberal government of social insecurity*. Politics, Culture, and History series. Duke University Press.
- Wacquant, Loïc (2012): Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 1.: 66–79.